

TANQIDIY FIKRLASHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ASOSLARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.031>

D.M.Jamoliddinova
Ma'murova Shodiyona Dilmurodjon qizi
Qo'qon davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ishda analitik mushohada tushunchasi, uning ichki tabiati hamda ruhiy va ta'limiy negizlari keng qamrovli bayon etilgan. Tanqidiy tafakkur shaxsning erkin fikr yuritishi, turli ma'lumot manbalarini tadqiq etishi, isbotlarni o'zaro qiyoslashi va ularga idrokli hamda asoslantirilgan munosabat bildirish salohiyati sifatida talqin qilinadi. Maqolada tanqidiy fikrlashning inson aqliy kamolotida hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi, u orqali kishi turli ziddiyatlarni atroflicha o'rganish, mantiqiy xulosalar yasash va o'z erki bilan to'xtamga kelish imkoniyatiga ega bo'lishi ilmiy jihatdan tasdiqlab berilgan. Shu bilan birga, tanqidiy mushohadaning tarkib topishida psixofiziologik omillarning o'rnini ham tahlil etiladi. Xususan, shaxsning kognitiv jarayonlari - fikrlash, yodda saqlash, diqqatni jamlash va xayol kabi ruhiy hodisalar tanqidiy tafakkurni o'stirishda muhim vazifani o'tashi qayd etiladi. Ta'lim oluvchilarning xususiy fikriga egaligi, so'rov berish mahorati, masalaga turli rakurslardan yondashishi ham tanqidiy fikrlashning asosiy mezonlari sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, tafakkur, psixologiya, pedagogika, mustaqil fikrlash, ta'lim jarayoni, bilish faoliyati, tahliliy fikrlash, muammoli ta'lim, qaror qabul qilish, ijodiy yondashuv

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF CRITICAL THINKING

D.M. Jamoliddinova
Ma'murova Shodiyona Dilmurodjon kizi
Kokand State University

Abstract: This publication offers a comprehensive elucidation of the notion of critical thinking, its core nature, as well as its psychological and educational determinants. Analytical reasoning is construed as an individual's capacity to deliberate autonomously, examine diverse information streams, evaluate evidence and assertions, and formulate a reflective and substantiated stance toward the data obtained. The article provides scientific evidence that critical thinking holds a pivotal

role in a person's cognitive advancement, as it empowers an individual to scrutinize various challenges, derive logical conclusions, and reach self-reliant decisions. Furthermore, the significance of psychological elements in the evolution of critical thinking is explored. Specifically, it is highlighted that intellectual processes such as reasoning, retention, focus, and conception are instrumental in cultivating critical thought. It is also asserted that learners' intellectual independence, their aptitude for inquiry, and their proficiency in viewing a problem from multiple angles serve as vital metrics of attained critical thinking.

Keywords: critical thinking, thinking, psychology, pedagogy, independent thinking, educational process, cognitive activity, analytical thinking, problem-based learning, decision-making, creative approach

Hozirgi kunda jamiyat taraqqiyoti bevosita insonning mushohada darajasi, uning ma'lumotlarni idrok etish, tadqiq qilish va ulardan unumli foydalanish salohiyati bilan chambarchas bog'liqdir. Zamonaviy davrda ilm-fan va texnologiyalarning shiddatli rivojlanishi natijasida axborotlar ko'lami keskin ortib bormoqda. Inson har kuni turli manbalardan ulkan hajmdagi ma'lumotlarga duch keladi. Bunday sharoitda faqatgina bilimlarni o'zlashtirish yetarli bo'lmay, balki ularni analiz qilish, qiyoslash, baholash hamda ularning haqqoniyligini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois bugungi kunda o'quv jarayonida ta'lim oluvchilarning tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish va o'stirish ustuvor pedagogik vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilardan faqat tayyor axborotlarni yod olishni emas, balki ularni mustaqil ravishda qidirib topish, ziddiyatli vaziyatlarni tahlil qilish, o'z nuqtai nazarini isbotlab bera olish va turli qarashlarni solishtirish kabi malakalarni ham talab qiladi. Aynan tanqidiy fikrlash o'quvchilarning ana shunday aqliy faolligini yuksaltirishga xizmat qiladi. Tanqidiy mushohada jarayonida o'quvchi o'z fikrini erkin shakllantiradi, mavjud ma'lumotlarni elakdan o'tkazadi, isbotlarni qiyoslaydi va ularga tayanib yakuniy xulosa chiqaradi. Bu esa o'quvchilarning bilimlarni teranroq tushunishiga, ularni amaliyotda tatbiq etishiga yordam beradi. Tanqidiy fikrlash shaxsning atrof-muhitda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga beparvo bo'lmasligi, ularga anglangan va tahliliy yondasha olishi, mavjud muammolarni tubdan his etib, ular yuzasidan mustaqil to'xtamga kelishi hamda asoslantirilgan qarorlar qabul qila olishini ta'minlaydi. Bunday tafakkur jarayoni shaxsning intellektual g'ayratini oshiradi, unda erkin mulohaza yuritish, so'rov berish, dalillarni tekshirish, mantiqiy yechimlar topish va turli yondashuvlarni solishtirish kabi muhim ko'nikmalarni tarkib toptiradi. Ayniqsa, bu sifat yosh avlodni har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlaydigan va ijtimoiy hayotda faol pozitsiyaga ega shaxs sifatida tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Bundan tashqari, tanqidiy fikrlash o'quvchilarda kreativ yondashuvni ham rivojlantiradi. Chunki tanqidiy fikrlovchi

shaxs muammolarga turli jihatdan yondashadi, yangicha yechimlar izlaydi va qolipli qarashlar bilan cheklanib qolmaydi. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini yuksaltirishga, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, tanqidiy fikrlashning psixologik va pedagogik qirralarini chuqur o'rganish, uni ta'lim jarayonida rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali metodika va usullarni aniqlash hamda amaliyotga joriy etish bugungi kunda dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi.

Tanqidiy fikrlash tushunchasining mazmuni

Tanqidiy fikrlash deganda, shaxsning berilgan axborotni shunchaki o'zlashtirmasdan, balki uni teran tadqiq etishi, turli manbalar bilan qiyoslashi, mantiqiy mezonlar asosida baholashi hamda xususiy xulosalar chiqarishi tushuniladi. Bunday mulohaza jarayonida inson ma'lumotning mag'zi, haqqoniyligi va dolzarbligini anglashga intiladi. Shaxs o'z dunyoqarashini shakllantirish asnosida mavjud isbotlarni o'rganadi, ularni mantiqiy analiz qiladi va o'z nuqtai nazarini dalillashga harakat qiladi. Shu nuqtai nazardan, tanqidiy fikrlash insonning erkin mushohada yuritish salohiyatini o'stiradi hamda uning aqliy g'ayratini yuksaltiradi. Tanqidiy mulohaza tayyor xulosalarga shubhasiz ergashishdan tubdan farq qiladi. Bunday fikrlash jarayonida shaxs har qanday axborotni analitik yondashuv asosida qabul qiladi: u inquiry (so'rov) beradi, mavjud ma'lumotlarning to'g'riligini tekshiradi, dalillarni tahrir qiladi va turli qarashlarni o'zaro solishtiradi. Natijada inson o'z to'xtamini mustaqil ravishda belgilaydi va uni asosli argumentlar bilan himoya qila oladi.

Tanqidiy fikrlashning psixologik asoslari

Tanqidiy fikrlash, avvalo, shaxsning kognitiv jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab intellektual faoliyat turidir. Insonning borliqni anglashida idrok etish, diqqatni jamlash, xotira va ayniqsa tafakkur hal qiluvchi vazifani bajaradi. Persepsiya (idrok) orqali shaxs tashqi muhitdan kelayotgan axborotni qabul qiladi, diqqat esa ushbu ma'lumotlarning mohiyatli jihatlariga e'tibor qaratishni ta'minlaydi. Mnemik jarayonlar (xotira) esa olingan axborotlarni saqlash va zaruriy holatlarda ularni qayta tiklash imkonini beradi. Bularning barchasi tanqidiy fikrlashning shakllanishida mustahkam ruhiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, fikrlash operatsiyalari tanqidiy mushohadaning markaziy komponenti hisoblanadi. Tafakkur yordamida shaxs olingan ma'lumotlarni analiz qiladi, uning fundamental va ikkilamchi tomonlarini ajratib oladi, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlaydi hamda umumlashtirilgan xulosaga keladi. Bu jarayonda inson nafaqat mavjud axborotlarni qabul qiladi, balki ularni transformatsiya qiladi (qayta ishlaydi), turli qarashlarni qiyoslaydi va mantiqiy yechimlar chiqaradi. Natijada shaxs erkin mulohaza yuritish, dalillarni mezonlar asosida baholash va mustaqil to'xtamga kelish salohiyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, ruhiy rag'bat (motivatsiya) tanqidiy fikrlash rivojida katta

ahamiyat kasb etadi. Agar ta'lim oluvchida bilishga bo'lgan ishtiyoq, yangilikka intilish va bilim olishga ichki ehtiyoj mavjud bo'lsa, u berilgan muammoni teranroq tadqiq etishga, qo'shimcha manbalar izlashga va masalani turli rakurslardan tahlil qilishga harakat qiladi. Bunday intilish o'quvchini faol mulohazaga undaydi, uning gnoseologik (bilish) jarayonini yanada samarali qiladi. Aksincha, qiziqish yetarli bo'lmagan taqdirda, o'quvchi ma'lumotlarni faqat yuzaki qabul qilishi mumkin. Refleksiya, ya'ni shaxsning o'z ongli faoliyatini anglash, tahlil qilish va nazorat qilish qobiliyati ham tanqidiy fikrlashning muhim metakognitiv asoslaridan biridir. Refleksiya orqali o'quvchi o'z fikrlash algoritmini nazorat qiladi, metodologik xatolarini aniqlaydi va o'z xulosalarini qayta ko'rib chiqadi. Bu jarayon o'quvchining fikrlashini yanada chuqurlashtiradi hamda uning mustaqil qaror qabul qilish malakasini o'stiradi.

Tanqidiy fikrlashning pedagogik asoslari

Ta'limiy nuqtai nazardan tanqidiy mushohadani shakllantirish, avvalo, o'quv jarayonini oqilona va samarali muvofiqlashtirishga bog'liqdir. Zamonaviy pedagogika tamoyillariga ko'ra, muallim faqat axborot uzatuvchi shaxs bo'lib qolmay, balki ta'lim oluvchilarning aqliy faolligini rag'batlantiruvchi, ularni mustaqil tadqiqotga chorlovchi hamda fikr almashish uchun qulay intellektual muhit yaratuvchi fasilitator (rahbar) sifatida namoyon bo'lishi lozim. O'qituvchi tayyor yechimlarni taqdim etishdan ko'ra, o'quvchilarni evristik (muammoli) vaziyatlar orqali mustaqil mulohaza yuritishga yo'naltirishi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv o'quvchilarning bilimlarni teran idrok etishiga va ularni amaliy faoliyatda muvaffaqiyatli qo'llashiga zamin yaratadi. Dars jarayonida izlanishga chorlovchi savollar o'rta tashlash, turli munozaralar uyushtirish, mustaqil topshiriqlar, kichik ilmiy tadqiqotlar va loyihalar orqali o'quvchilarning tanqidiy tafakkurini o'stirish mumkin. Ziddiyatli holatlar o'quvchini mushohada yuritishga, so'rov berishga va optimal yechimlar izlashga undaydi. Diskussiyalar esa o'quvchilarning turli qarashlarni tinglashi, ularni tahlil qilishi hamda o'z pozitsiyasini dalillab bera olish mahoratini rivojlantiradi. O'quv jarayonida interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. "Aqliy hujum", "klaster", "fikrlar generatsiyasi", jamoaviy ishlash kabi usullar o'quvchilarning darsdagi faollik darajasini oshiradi. Bunday metodlar o'quvchilarni shunchaki tinglovchi emas, balki jarayonning faol ishtirokchisiga aylantiradi, ularni erkin fikrlashga va o'z nuqtai nazarini ochiq bayon etishga rag'batlantiradi. Natijada o'quvchilar turli g'oyalarni saralash, qiyoslash va ulardan eng ma'qulini tanlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Nazorat va baholash jarayonida ham faqatgina "to'g'ri" yoki " noto'g'ri" javobni qayd etish bilan cheklanmaslik zarur. Pedagog o'quvchining fikrlash algoritmi, masalani qanday tahlil qilgani, qaysi argumentlarga tayangani va qanday mantiqiy xulosaga kelganiga e'tibor qaratishi lozim. Bunday yondashuv

o'quvchilarni chuqur mushohada yuritishga, o'z qarashlarini asoslashga va mustaqil to'xtamga kelishga undaydi. Xulosa qilib aytganda, pedagogik jihatdan tanqidiy fikrlashni o'stirish ta'lim samaradorligini yuksaltirishga xizmat qiladi. Bu jarayon orqali yoshlar nafaqat bilimlarni o'zlashtiradi, balki ularni analiz qilish, baholash va hayotiy vaziyatlarda to'g'ri tatbiq etish malakasiga ega bo'ladilar. Natijada erkin fikrlaydigan, tashabbuskor va mas'uliyatli shaxslar voyaga yetadi.

Xulosa qilib aytganda, tanqidiy fikrlash shaxsning har tomonlama aqliy, ijtimoiy va kreativ kamolotida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu jarayon nafaqat axborotlarni o'zlashtirish va qayta ishlashni, balki olingan ma'lumotlarni tadqiq etish, qiyoslash, qiymat berish va xususiy to'xtamlarga kelish salohiyatini tarkib toptiradi. Tanqidiy mushohadaning psixofiziologik asoslari, asosan, kognitiv jarayonlar - persepsiya, diqqat, mnemik faoliyat, mulohaza va refleksiya - bilan uzviy bog'liq bo'lib, insonning erkin fikr yuritish va idrokli qarorlar qabul qilish qobiliyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Motivatsiya, ya'ni ilmga bo'lgan ishtiyoq va o'z nuqtai nazarini barpo etishga intilish, tanqidiy fikrlashning ruhiy jihatdan barqarorlashuvda muhim vazifani o'taydi. Pedagogik rakursdan yondashganda, tanqidiy fikrlash o'qitish metodikalari, interfaol strategiyalar va pedagogik mahorat orqali shakllantiriladi. Bunda o'qituvchi shunchaki ma'ruzachi sifatida emas, balki ta'lim oluvchilarning mushohada jarayonini faollashtiruvchi, evristik vaziyatlar va polemikalar orqali ularni mustaqil izlanishga chorlovchi moderator sifatida ishtirok etadi. Ziddiyatli savollar, avtonom loyihalar, jamoaviy faoliyat va interfaol usullar o'quvchilarda tahliliy ko'nikmalarni rivojlantiradi, ularni turli qarashlarni solishtirish va mantiqiy yakun yasashga o'rgatadi. Shu tariqa, ta'lim tizimida tanqidiy tafakkurni o'stirish orqali erkin, ongli, tashabbuskor va mas'uliyatli shaxslarni voyaga yetkazish mumkin. Bu nafaqat o'quvchilarning akademik saviyasini chuqurlashtiradi, balki ularni turmush chorrahalarida oqilona to'xtamlarga kela oladigan, kreativ yondashuvchi va ijtimoiy faol insonga aylantiradi. Shu sababli, tanqidiy fikrlash zamonaviy ta'limning ajralmas va strategik bo'lagi bo'lishi lozim hamda o'quv samaradorligini oshirish va shaxsni kompleks rivojlantirishning asosiy dastagi sifatida talqin etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova V.M. Psixologiya. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Zunnunov A. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. Paul R., Elder L. Critical Thinking. - Pearson Education, 2014.
4. Bloom B.S. Educational Objectives Taxonomy. - New York, 1956.
5. Ennis R. H. Critical Thinking: A Streamlined Conception. - Prentice Hall, 2011.

6. Facione P. A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. - Insight Assessment, 2015.
7. Vygotsky L.S. Thought and Language. - Cambridge, MA: MIT Press, 1986.
8. Dewey J. How We Think. - Boston: D.C. Heath & Co., 1910.
9. Johnson R., Smith K. Active Learning Strategies in Higher Education. - Routledge, 2018.
10. Anderson L., Krathwohl D. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. - New York: Longman, 2001.